

Η ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ¹

Libuse Monikowa*

ΤΙ ΡΟΛΟ ΠΑΙΖΕΙ η γλώσσα στην αναπαράσταση της εικόνας του εχθρού; Nomina ante res (το όνομα προηγείται του αντικειμένου), σύμφωνα με τους νομιναλιστές. Αλλά και οι συνιβερσαλιστές είναι εξίσου πεπεισμένοι ότι η δύναμη της γλώσσας δεν είναι φανταστική. Το κατηγορούμενο «κακός» λίγο έλειψε να γίνει αιτία της εξαφάνισης του λύκου και με μεγάλη ευκολία τα σαρκοβόρα πουλιά χαρακτηρίστηκαν σαν αρπακτικά, για να διαφυλαχθούν όλα τα άλλα. Πρόκειται εδώ για μερικά παραδείγματα σχεδόν ακίνδυνα σε σχέση με την ιστορία της ανθρωπότητας κατά τη διάρκεια του αιώνα μας.

Η σιωπή όμως ευνοεί εξίσου τη διαμόρφωση των αναπαραστάσεων του εχθρού.

Αυτοί οι νέοι με τα εκπαιδευμένα στην επίθεση σκυλιά τους, που τα εξωθούν το ένα ενάντια στο άλλο, δίνοντας κλωτσιές στο πιο αδύναμο, για να το αναγκάσουν να συνεχίσει να παλεύει, σπέρνουν τον τρόμο γύρω τους και οι ηλικιωμένες κυρίες δεν τολμούν να περάσουν πλέον από εκεί με τα κανίς τους. Για τον πολύ κόσμο, οι νεαροί αυτοί Τούρκοι επιβεβαιώνουν απλώς τις προκαταλήψεις τους: όλοι τους γυρίζουν αλλού το βλέμμα με αποδοκιμασία και σιωπούν. Ενώ, θα μπορούσαν να τους απευθύνουν το λόγο – Βερολινέζοι προς Βερολινέζους – υπενθυμίζοντάς τους ότι, ως πολίτες, έχουν κι αυτοί καθήκοντα, σπουδαιότερα μετ' αλλήλων!

Είναι αλήθεια ότι η παρέμβασή μου δεν είχε σημαντικά αποτελέσματα. Δεν θα άφηναν, βέβαια, μια γυναίκα να τους βιάσει στη θέση τους, μου είπαν, ενώ φαινόταν μάλλον έκπληκτοι που τόλμησα να περιφέρομαι στην περιοχή. Η παρέμβασή ενός άντρα θα είχε σίγουρα μεγαλύτερη επιτυχία: δεν είδα όμως ακόμα κανένα διατεθειμένο να το διακινδυνεύσει.

Την ίδια αδιαφορία διαπιστώνουμε και όταν μερικοί νεαροί με ξυρισμένο κεφάλι σημμαχούν για να επιτεθούν σε κάποιον πιο αδύναμο από αυτούς, είτε πρόκειται για ξένο, είτε για ανάπηρο, είτε για άστεγο. Και η σιωπή μπορεί να σκοτώσει, αλλά έχουμε δει περαστικούς να υψώνουν τη φωνή για να ενθαρρύνουν τη βία.

Έχω κι εγώ τις δικές μου παραστάσεις του εχθρού, το συνειδητοποίηω πολύ καλά.

Μερικές φορές κατορθώνω να τις αποβιάλω.

Κοιτάζω μια φωτογραφία που τραβήχτηκε το 1941. Ένας άντρας σηκώνει ψηλά ένα μωρό, το κρατάει γερά. Το παιδί κοιτάζει ευθεία μπροστά του, γουρλώνει τα μάτια, χωρίς να διακρίνει ακόμα τίποτα, ένα άσπρο χνούδι καλύπτει το κεφάλι του, είναι τεσσάρων εβδομάδων. Ο άντρας είναι λεπτός με σκαμμένα μάγουλα. Η στολή του μου προκαλεί γέγος. Σκούρος, σκληρός γιακάς με μια ανοιχτόχρωμη ρίγα, κομμάτι στην επωμίδα και πάνω στην τσέπη, στη δεξιά πλευρά του στήθους, ο αετός του Ράικ και ο αγκυλωτός σταυρός: ένας γερμανός στρατιώτης σαν αυτούς

που, από τα παιδικά μου χρόνια, συνήθισα να βλέπω στα φιλμ και τις φωτογραφίες – εχθροί, κατακτητές, ναζί, φασίστες. Χαμογελάει στο παιδί. Το μωρό είναι ο άντρας μου, ο γερμανός στρατιώτης ο πατέρας του.

Κι άλλες εικόνες πάλι. Δυόμισι χρόνια μετά την πρώτη άδεια, από την αρχή του πολέμου –φθινόπωρο 1943– ο μικρός αδελφός είναι κι αυτός εκεί. Ο πατέρας είναι σχεδόν αγνώριστος, δεν φοράει πια τη στολή των παρελάσεων, όλα είναι γκριζα, το πρόσωπο γερασμένο, έχει επιστρέψει από την εκστρατεία της Ρωσίας, φαίνεται πολλές δεκαετίες μεγαλύτερος. Θα του έδινα μάλλον την ηλικία της γιαγιάς, που κρατάει τον μικρό στα γόνατά της, ενώ η μητέρα, με νεανικές καμπύλες λάμπει δίπλα του, περήφανη για τους δύο γιους της. Δεν είμαι βέβαιη πως αναγνωρίζω τη στολή, τόσο τριμμένη είναι αυτή τη φορά, που δεν ενοχλεί σχεδόν πια. Το πρόσωπο, τα χέρια ξεχωρίζουν πιο καθαρά, καθώς και η σιλουέτα. Είναι εξαντλημένος.

Δεν τον γνώρισα ποτέ. Σκοτώθηκε στα τριάντα έξι του, όταν την άνοιξη του 1945, ζήτησε να πάρει μέρος σε μια επιχείρηση κομάντο για την εκκαθάριση ναρκοπέδων στην ορεινή Ιταλία, αφού για ένα διάστημα περίμενε μάταια νέα από την οικογένειά του, που βρισκόταν στη Δρέσδη κατά τη διάρκεια του βομβαρδισμού της 13ης και 14ης Φεβρουαρίου.

Βλέπω τον άντρα μου, τεσσάρων χρόνων παιδί, να τρέχει μέσα στους δρόμους της φλεγόμενης Δρέσδης, με το στόμα ανοιχτό, όπως τον είχε συμβουλευσει η μητέρα του, για να μην του τρυπήσουν τα τύμπανα οι εκρήξεις. Κάθε φορά προσπαθεί να με καθησυχάσει λέγοντάς μου ότι όλα αυτά ήταν και πολύ ερεθιστικά, οι φλόγες, τα χρώματα του ουρανού, τα μυθικά ηλιοβασιλέματα. Τεντώνει χαμογλώντας τα μικρά σημάδια από εγκαύματα που έχει στα γόνατα και στη ράχη των χεριών.

Μερικές σηνές είναι ακόμα πολύ ζωντανές στη μνήμη του, άλλες έχουν σβηστεί, οι δεκαοχτώ ώρες που πέρασαν μέσα σ' ένα υπόγειο μέχρι να τους βγάλουν από εκεί, η αναμονή, η γεμάτη νερό σκάφη, όπου είχαν χωθεί για να γλυτώσουν από τις φλόγες μέσα σ' ένα πλυσταριό, όπου έμεινε η γιαγιά για να μην είναι βάρος στην κόρη και τα δυο εγγόνια της. Δεν είχε πια το κουράγιο ν' αγωνιστεί. Η μητέρα, τυφλωμένη από τον καπνό, με μια σφαίρα στη γάμπα, είχε πάρει τα παιδιά της και είχε φύγει, ακουμπώντας στους τοίχους και τρεκλίζοντας.

Για πολλά χρόνια, όλοι εμείς που γεννηθήκαμε μετά τον πόλεμο, μεγαλώσαμε με μια πολύ συγκεκριμένη εικόνα του εχθρού.

Οι στολές των Ρώσων στρατιωτών ήταν για μας οι στολές των ελευθερωτών, των φίλων και ηρώων. Το 1968, μπήκαν στην Πράγα για να την καταλάβουν.

Ο χρόνος δεν άλλαξε τη σημασία των στολών ούτε μείωσε το μέγεθος της ενοχής των γερμανών στρατιωτών. Η εικόνα του εχθρού που έχει σχηματιστεί μέσα μας αντέχει. Λίγες φωτογραφίες, που σώθηκαν κατά τύχη, μου επιτρέπουν να φανταστώ μίαν οικογενειακή σχέση. «Ο πεθερός μου» –η στολή δεν διευκολύνει τα πράγματα, πρέπει ν' ανοίξω μόνη μου ένα δρόμο για να φτάσω στον άνθρωπο που κρύβεται πίσω από το τραχύ ύφασμα.

Ενώ παρ' ολίγο να έχω, ως προς αυτό, μια τελείως διαφορετική εμπειρία.

Βρισκόμαστε στα τέλη Μαΐου 1945. Οι γονείς μου είναι καθισμένοι σ' ένα από τα πρώτα υπαίθρια καφενεύια που ξαναόριζαν στην Πράγα και πίνουν την πρώτη τους μπίρα από τότε που επικρατεί και πάλι ειρήνη. Η μητέρα μου είναι έγκυος έξι μηνών σ' εμένα. Ξαφνικά σηκώνεται σκόνη στο διπλανό δρόμο. Ρώσοι στρατιώτες, έφιπποι, στρώχνουν μια φάλαγγα από γερμανούς αιχμαλώτους πολέμου να κατέβει το δρόμο. Η φάλαγγα είναι ατελείωτη. Βλέποντας αυτούς τους πεθαμένους από τη δίψα, τους εξαντλημένους άντρες, ο πατέρας μου γεμίζει με νερό το άδειο ποτήρι μπίρας του μισού λίτρου και τους το προσφέρει. «Είκοσι τουλάχιστον ήπιαν από αυτό», διηγούνταν αργότερα, «μερικοί έβρεξαν μόνο τα χείλια τους και έδωσαν το ποτήρι στον επόμενο χωρίς κανέναν να προσπαθήσει να πάρει τη σειρά κάποιου άλλου».

Η μητέρα μου αναστατώθηκε και η αντίδρασή της είχε συνέπειες για μένα: για ένα διάστημα δεν ήταν σίγουρο πως θα κατόρθωνε να με φέρει στον κόσμο. «Ήταν κι αυτοί άνθρωποι», έλεγε η μητέρα μου.

Όταν μια έγκυος γυναίκα έχει περάσει ανεμβολογία, δεν μπορεί να προστατεύσει το έμβryo από αυτή την ασθένεια, οι γιατροί το γνωρίζουν καλά. Το ίδιο συμβαίνει και με την εικόνα του εχθρού. Δηλαδή, μέσα στην κοιλιά της μητέρας μου δεν μου δόθηκε καμιά άμυνα ενάντια στο φόβο των Γερμανών, τον οποίο μου μετέδωσαν αργότερα το σχολείο, ο κινηματογράφος, οι φωτογραφίες, τα βιβλία. Στην ηλικία των έξι ή επτά ετών μου συνέβαινε ακόμα να ξυπνώ μούσκεμα στον ιδρώτα, στη μέση ενός εφιάλτη: φοβόμουν ότι θα με έστελναν σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως.

Μερικά ίχνη από αυτή την περίοδο έχουν μείνει μέσα μου μέχρι σήμερα.

Ένα όνομα: Μένγκελε. Δεν μπορώ να καταλάβω πώς είναι δυνατόν να υπάρχει στη Βαυαρία ένα εργοστάσιο γεωργικών μηχανημάτων μ' αυτό το όνομα, χωρίς οι απόγονοι της οικογένειας να κρίνουν απαραίτητο να το αλλάξουν.

Στο βιβλίο του *Les vivants et les morts* (Οι ζωντανοί και οι νεκροί), το τελευταίο που έγραψε, πριν αυτοκτονήσει, ο Primo Levi εκφράζει την έκπληξη του που η επιχείρηση η οποία κατασκεύασε και εγκατέστησε τους φούρνους στο Άουσβιτς, ο οίκος Torf και Υιοί της πόλης Erfurt, συνέχισε τις δραστηριότητές του στο Wiesbaden μέχρι το 1975.

Η λήθη έχει τα όριά της, και η συμφιλώση το ίδιο. Η έκφραση «προκατασκευασμένες εικόνες του εχθρού» δεν μπορεί να μειώσει τη φρίκη. Μπροστά στη δημογραφική έκρηξη, μπροστά στο φαινόμενο του απόλυτου υπερπληθυσμού, το να πιστεύουμε πως μπορεί να υπάρξει συνύπαρξη των ανθρώπων χωρίς αναπαραστάσεις του εχθρού, είναι μάλλον απατηλό και καθόλου σοβαρό. Στα τέλη αυτού του αιώνα, η φράση του Σαρτρ: «Η Κόλαση είναι οι άλλοι», είναι πιο αληθινή από ποτέ άλλοτε.

Οι εικόνες του εχθρού παίζουν το ρόλο του κινητήρα στα κλειστά συστήματα, εξασφαλίζουν τη διαίωσή τους. Ούτε όμως και τα πιο ανοιχτά συστήματα των δυτικών δημοκρατιών μπορούν να εννοηθούν χωρίς αυτές. Ωστόσο, μπορούμε να προσπαθήσουμε να περιορίσουμε την επιρροή τους. Διότι κάθε φορά που μια από αυτές τις εικόνες εκλείπει, ο βαθμός ελευθερίας μας αυξάνει.

Μετάφραση: Κατερίνα Κολλέτ
LIBER

* Η Libuse Monikowa γεννήθηκε στην Πράγα το 1945, όπου και σπούδασε γερμανική και αγγλική φιλολογία. Εγκαταστάθηκε στην Ομοσπονδιακή Γερμανία το 1971 και επιβλήθηκε πολύ γρήγορα στην γερμανική λογοτεχνική σκηνή.

Οι κυριότερες πηγές έμπνευσης της είναι η υπαρξιακή δυσφορία, η δυσκολία να ζει κανείς μέσα σ' έναν κόσμο βίαιο και ωμό. Στο πρώτο της αφήγημα, «Die Schädigung», μια φοιτήτρια από την Πράγα σκοτώνει έναν αστυνομικό που τη βίασε. Το μυθιστόρημα *Pavane für eine verstorbene Infantin* (1983) αναφέρεται στην αναχώρησή της από την πόλη που γεννήθηκε, την Πράγα, την οποία θεωρεί τώρα πια σαν ένα τόπο πένθους, πνευματικού λήθαργου. Ο πρωταγωνιστής έχει καταληφθεί από ένα αίσθημα εσωτερικής παράλυσης που εξελίσσεται σε πραγματική σωματική αναπηρία, μια διαδικασία που θυμίζει σίγουρα την *Verwandlung* του Κάφκα.

Το μυθιστόρημα *Die Fassade*, που δημοσιεύτηκε το 1987, έχει μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες. Πρόκειται για την πρόσοψη ενός αναγεννησιακού πύργου στη Βοημία, αλλά η συχνά σατιρική ιστορία μεταφέρει τον αναγνώστη μέσα σ' ένα σοβιετικό σενάριο, στη Σιβηρία. Τέσσερις τσέχοι εσιτιάτορες είναι φυλακισμένοι ως ένοχοι ξυλοδαρμού ενός Ρώσου που συμμετείχε το 1968 στην καταστολή της εξέγερσης της Πράγας.

Trebeis είναι ο τίτλος του τελευταίου της βιβλίου. Η πλοκή εκτυλίσσεται στη Γροιλανδία: ένας καθηγητής αγγλικών, τσέχος την καταγωγή, μιλάει στους μαθητές του για τον Σαίξπηρ, για το μεγάλο ελισαβετιανό θέατρο· το θέατρο αποδεικνύεται πως είναι μια παρομοίωση της ύπαρξης.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΗ

1. Επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 18, Ιούνιος 1994. Πρόκειται για απόσπασμα διαλέξεων που έγινε στο Τορνό στις 25 Μαρτίου 1994, με τίτλο «Zwanzig Jahre in Deutschland. Eine Art Bilanz».

